

УДК 159.923

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРОЯВІВ ОСОБИСТІСНИХ ДЕФОРМАЦІЙ

С. В. Березка

У статті проаналізовано наукові публікації та дослідження з метою висвітлення теоретичних підходів до класифікації проявів деформацій особистості. Визначено прояви деформацій в залежності від виду деформації: професійна, учбово-професійна, власне особистісна. Запропоновано типологію деформованої особистості. Розглянуто характеристики психологічного профілю кожного типу деформованої особи. Визначені риси, що притаманні будь-якому виду деформації.

Ключові слова: особистісні, професійні та учбово-професійні деформації; статусні, рольові та проектні деформації; семифакторна модель типології деформованої особистості.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна глобалізація соціально-економічних та політичних проблем обумовлює перебування людини у постійній напрузі, стресі, тривозі, що негативно відображається на її психологічному здоров'ї та особистісному розвитку. Знаходячись під таким тиском, особистість людини неминуче зазнає змін. Негативні зміни можна визначити як особистісні деформації. Особистісні деформації – це викривлення, зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших факторів. Механізм утворення та розвитку деформації полягає у тому, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани і установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей утворюються негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль особи [1].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Широко представлені теоретико-методологічні аспекти особистісної деформації фахівця під впливом професії у дослідженнях таких вчених: А.Н. Баженова, С.П. Безносов, В.Л. Бозаджиев, В.В. Бойко, Н.Е. Водоп'янова, Т.В. Зайчикова, Є.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, С.Д. Максименко,

А.К. Маркова, В.І. Ковальчук, Т.І. Ронгінська, О.О. Рукавишніков, Д.Г. Трунов, Т.В. Форманюк, Т.С. Яценко та ін. Деякі з цих дослідників дійшли висновку про те, що певні деформації з'являються ще задовго до безпосереднього «зіткнення» особи з власною професійною діяльністю, і, як правило, обумовлені вони особистісними якостями. Тому необхідним є детальне вивчення власне деформацій особистості та визначення їх проявів.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури класифікувати особливості та прояви деформацій особистості.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення ранньої діагностики та профілактики деформацій особистості є необхідним створення психологічного портрету деформованої особистості. Не дивлячись на актуальність та розповсюдженість даних досліджень, у психолого-педагогічній літературі відсутній єдиний профіль деформованої особистості, за яким можна б було діагностувати та класифікувати наявність деформацій у особи. Систематизувати різноманітність проявів викривлень досить важко через те, що їх поява, розвиток та варіативність залежить від широкого спектру чинників. Так, інтенсивність та специфіка проявів деформацій може відрізнитись у особистостей з різним видом та ступенем деформованості. Наприклад, найбільш дослідженим є вид професійної деформації, за якої якості, що зазнають викривлень, залежать від специфіки професії і є характерними для більшості людей цієї спеціальності (працівники правоохоронних органів характеризуються наявністю синдрому «асоціальної перцепції», слідчі – правової підозрливості, адвокати – професійної виверткості, педагоги – авторитарності, педагогічної індиферентності, монолізму і т.д.).

Ряд дослідників вказують на те, що прояви деформації можуть відрізнитись навіть в рамках однієї професії. Так, Е.Ф. Зеєр [2] запропонував збірні образи психологів, у яких представлені основні викривлення в залежності від напрямку роботи спеціаліста (гештальт-терапія, психоаналіз, гуманістична психологія, тілесне орієнтування, нлп і т.д.).

Е.Ф. Зеєр розрізняє прояви професійної деформації в залежності від її підвидів. На думку дослідника, деформація професійної спрямованості особистості характеризується викривленням мотивів діяльності та ціннісних орієнтацій, песимізмом, скептичним ставленням до нововведень; деформація властивостей проявляється на основі

гіперболізації здібностей – організаторських, комунікативних, інтелектуальних і т. д. (комплекс зверхності, гіпертрофований рівень домагань, нарцисизм); деформація характеру проявляється у викривленні основних рис (рольова експансія, домінантність, індиферентність, «посадова інтервенція») [2].

В окремий вид деформацій особистості Ж.П. Павлова [6] відносить професійно-учбову. У її статті «Типологія деформацій професійно-педагогічної ідентифікації студентів молодших курсів» можна знайти класифікацію проявів деформацій особистості студентів в залежності від виду деформації. Так, на її думку, *статусні деформації* можуть проявлятися у хибному розумінні соціального статусу обраної професії чи у відмові від ідентифікації з професійною роллю. До проявів статусних деформацій вона відносить: ідентифікація з іншою професійною групою, ідеалізація майбутньої професії, професійний маргіналізм, інгруповий фаворитизм, сублимація, боязнь педагогічної діяльності. *Рольові деформації* можуть проявлятися як у непродуктивному виконанні професійних дій, так і в нездатності студента співвіднести свої особистісні особливості з професійною роллю. Для таких деформацій характерні: прагматизм, авторитаризм, підвищена агресивність, алгоритмізація професійних дій, предметний егоцентризм, підміна професійної ролі особистісною, підміна особистості студента професійною роллю. *Проектні деформації* проявляються у консерватизмі, відмові від професійного самовдосконалення, обміну досвідом, спілкування з колегами або у неправильному визначенні проектних орієнтирів. До них відносять: псевдопрофесіоналізм, інформаційна пасивність, уособлення, прожектерство, невинуватне заниження цілей професійного зросту, своїх можливостей, звуження особистості до професійного світу [6, с. 80-81].

Є.І. Сапего виділила найбільш яскраво виражені прояви деформацій особистості студента: *догматизм* (включає в себе наявність твердих незмінних установок у мисленні, що приймаються без критичного переосмислення і сумнівів, ригідність при сприйнятті нової суперечної інформації); *домінантність* (характеризується наявністю жорсткої рольової установки на керування іншими людьми, їх пригнічення і підкорення, прагненням і здатністю займати у групі головуюче положення і диктувати іншим свою волю); *негативізм* (у значенні песимізму) – проявляється у думках, що автоматично виникають, і спрямовані на пошук негативних тенденцій у різних

ситуаціях, явищах, у собі та інших людях, перебільшення ступеню негативних подій, що відбуваються, над позитивними [9, с. 71].

Є.В. Руденський [7] вважає, що базовою характеристикою деформованої особистості, що навчається, є суб'єктна *дезінтеграція*. Він розробив типологію деформованої особистості, в якій кожен тип характеризується своїми специфічними проявами та причинами, що призвели до викривлень особи. Усі викривлення проаналізовані через семифакторну модель типології деформованої особистості. Розглянемо їх більш детально.

Перший психологічний тип *конформіської деформації особистості* (тип деформації особистості – деперсоналізація) проявляється так:

1. Самоставлення – соціально незахищена, потребує постійної підтримки людина, що усвідомлює дефіцит своєї соціальної компетентності, але не має можливості його ліквідувати.

2. Ставлення до інших – ідеалізація людини, яка забезпечує підтримку, бере на себе відповідальність за конформіста.

3. Переконавання – мають трьохрівневу структуру: глибинні – захищають визнання своєї неспроможності досягти самоефективності без постійної підтримки та допомоги інших людей; умовні – характеризують впевненість у тому, що конформізм є необхідною і найважливішою умовою власного персонального існування; інструментальні – виявляють прагнення повної відмови від самостійності та відповідальності за свою долю.

4. Основа стагнації адаптаційного конфлікту – страх бути знедоленим або отримати відмову у соціальній підтримці.

5. Інтерсуб'єктна стратегія – демонстрування своєї покірливості, преклоніння перед авторитетом інших та їх компетентністю.

6. Інтроектна стратегія – культивування у своїй свідомості залежних відносин як необхідності для нормальної адаптації.

7. Джерело фрустрації – хвилювання через можливий розрив відносин з соціальним донором. Це визначає постійне перебування деформованої особистості в стані емоційно-деструктивної напруги.

– Психологічний профіль *інфантильної деформації особистості* (тип деформації – деіндивідуалізація):

1. Самоставлення – відображає ставлення до себе як соціально незрілої та соціально непристосованої особистості, що має некомпетентність в основних сферах життєдіяльності.

2. Ставлення до інших – як до критично налаштованих, незацікавлених, спрямованих на приниження гідності деформованої особи.

3. Переконання: глибинні – принижують особистісні якості і рівень компетентності; умовні – викликають постійне прагнення до уходу від глибинних міжособистісних відносин для приховання власної некомпетентності і незрілості; інструментальні – визначають розвиток стратегії уникання відповідальності і ситуацій невизначеності.

4. Основа стагнації адаптаційного конфлікту – страх розкриття та стигматизації власної особистісної незрілості та некомпетентності.

5. Інтерсуб'єктна стратегія – уникнення ситуації порівняння та оцінювання.

6. Інтроеуб'єктна стратегія – пригнічення власних інтересів та прагнень.

7. Джерело фрустрації – інтерактивна деривація, страх критики зі сторони значимих людей, страх невдач, інтроспективного інсайту.

У працях Г. Олпорта, К. Хорні, Е. Еріксона даний тип деформації особистості – деіндивідуалізація, розглядається як деструкція людини і характеризується такими проявами: звуження можливості адекватного ставлення до оточуючої дійсності; відсутність навиків встановлення адекватних відносин з іншими; емоційна нестійкість; незнання самого себе; небажання нести відповідальність за себе; втрата смислу життя; прагнення до швидкого задоволення власних потреб за мінімальних зусиль.

– Психологічний профіль *аномічної деформації особистості* (тип – дезінтеграція особистості):

1. Самоствавлення – дифузне, поєднуються уявлення про себе як про самодостатню та вразливу особистість.

2. Ставлення до інших – пов'язано з уявленням про інших людей як про інструменти та засоби досягнення власних цілей.

3. Переконання: глибинні – відображають страх перед необхідністю ціннісного самовизначення; умовні – засновані на ідеях ритуалізації як умови збереження адаптивного стану; інструментальні – відтягування дій, що необхідні для функціонування особистості.

4. Основа стагнації адаптаційного конфлікту – відсутність ціннісних орієнтацій, критеріїв їх значимості, що пов'язано з дефіцитом соціальної та інтелектуальної зрілості.

5. Інтерсуб'єктна стратегія – спрямована на збереження незалежності і одночасно на пошук захисника.

6. Інтроеуб'єктна стратегія – приховане непокори вимогам соціального функціонування.

7. Джерело фрустрації – гнів, що стримується, та пов'язаний із свідомою необхідністю діяти під контролем цінностей, що є нав'язаними та суперечливими для особистості.

– Психологічна характеристика *особистості з маргінальною деформацією* (тип – дереалізація особистості):

1. Самоствавлення – невпевненість у собі, дифузія ідентичності;

2. Ставлення до інших – відсторонена недовіра.

3. Переконання: глибинні – пов'язані з усвідомленням власної вразливості; умовні – спрямовані на необхідність припинити будь-які форми активності як ті, що не мають цінності для особистості та її самореалізації – відмова від самореалізації; інструментальні – постійна готовність перейти на примітивні форми психологічного захисту.

4. Основа стагнації адаптаційного конфлікту – стан оперативної готовності захищати власне небажання активно діяти та самостверджуватись.

5. Інтерсуб'єктна стратегія – ухід від активної взаємодії з людьми, перехід на систему комунікативних ритуалів, що забезпечують вітальний рівень функціонування.

6. Інтроеуб'єктна стратегія – ухід у світ віртуальності, ілюзій.

7. Джерело фрустрації – усвідомлювана неможливість самоствердження.

Н. Курілас [3] до основних проявів деформацій особистості у студентської молоді відносить: особистісний інфантізм; девіантна поведінка (засвоєння таких моделей поведінки, що призводять до соціальної дезадаптації або до сурогатних форм адаптації); дисгармонійність життєвого сценарію людини.

Викривлення особистості можуть не залежати від виду її діяльності, такий вид деформацій називається власне особистим. Прояви даного виду залежать від індивідуальних якостей людини (фізіологічних та психологічних). Класифікація проявів у даному випадку будується в залежності від змін в особистісних структурах (деформація спрямованості особистості, її здібностей та характеру). У дослідженні К.Г. Юнга деформація спрямованості особистості розглядається як наслідок домінування екстравертної або інтровертної установки. За домінування екстравертної установки деформації проявляються в гіперболізації об'єктивно даного, зовнішніх фактів або традиційних ідей. І навпаки, за інтроверсії значимості набуває виклад

суб'єктивної ідеї, початкового символічного образу, а факти мають другорядне значення [10, с. 464]. До найбільш яскравих проявів деформацій характеру можна віднести акцентуації характеру. А.С. Личко [4] надає визначення акцентуаціям характеру як надмірне посилення окремих рис характеру, що призводить до відхилень (в рамках норми) в психології та поведінці, які межують з патологією. На думку дослідника, акцентуацію можна визначити як дисгармонічність розвитку характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену уразливість людини стосовно певного роду впливів і ускладнює її адаптацію в неспецифічних ситуаціях.

Характеризувати прояви особистісних деформацій можна також за їх локалізацією. Так, наприклад, для загальної деформації характерним є негативне змінення усієї соціально-психологічної структури особистості (негативні перетворення зачіпають усі (свідомі та підсвідомі) компоненти: психічні процеси, стани, властивості, якості, установки, спрямованості, навички, звички і т.д.). Часткова деформація стосується лише певної сфери особистості, тобто можна казати про викривлення емоційної, вольової, мотиваційної сфери. Слід зазначити, що часткова деформація незворотного типу зазвичай переходить у загальну. При незворотніх деформаціях усі зміни особистості не зникають після дії деформуючого чинника та мають патологічні, необоротні наслідки для самої особистості. С.П. Безносів [1] вважав, що викривлення даної групи мають закономірний характер. До проявів цього виду викривлень можна віднести запропоновані А.А. Меграбяном прогредієнтні, структурні та необоротні дефекти особистості, що перш за все змінюють вищі соціальні, моральні, етичні та інші рівні людини, що призводить до її регресії до рівня тварини [5, с. 218].

При оборотній деформації усі форми викривлень з часом зникають самостійно чи їх можна виправити, з подальшим відновленням усіх деформованих компонентів особистості. С.П. Безносів [1] називав такі деформації випадковими або епізодичними. А.А. Меграбян такі зміни особи відносив до виду тимчасових. Прикладом таких деформацій дослідник вважає неадекватність реагування свідомості та поведінки людини на дію зовнішніх чи внутрішніх чинників при афективному стані чи порушеннях функцій вегето-ендокринної системи, що у межах самовідчуття та самосприйняття при достатній збереженості пізнавальних функцій особистості, викликають короточасні викривлення [5, с. 214].

С.В. Руденський вважає, що будь-яка деформація особистості – це викривлення її структури під впливом фрустрації, тому *стан фрустрації* буде характерним проявом для будь-якого типу викривлень [8].

Запропоновані прояви деформацій у науковій літературі є досить різноманітними та загальними, тому необхідним є створення чіткого психологічного портрету деформованої особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових джерел показав, що деформація особистості – це зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших (зовнішніх чи внутрішніх) факторів (що мають значення у її життєдіяльності) і проявляється у: дезорієнтації; зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації; незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості; втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги; викривленнях у когнітивній та емоційній сферах та ін.

Незважаючи на наявність досліджень поза увагою науковців залишився взаємозв'язок деформацій з системою психологічних захистів. Перспективи наших подальших розвідок полягають у визначенні чіткого профілю деформованої особистості та створенні програм для ранньої діагностики та корекції деформацій.

Література

1. Безносів С. П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносів. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций : [учеб. пособие для вузов] / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк. – М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с.
3. Курилас Н. Особливості виникнення особистісних деформацій в студентської молоді: бібліотека наукових статей [Електронний ресурс]: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19342-osoblivosti-viniknennya-osobistisnix-deformacij-v-studentskoj-molodi.html>
4. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Л.: Медицина, 1983. – 126 с.
5. Меграбян А. А. Общая психопатология / А. А. Меграбян. – М: Медицина, 1972. – 286 с.
6. Павлова Ж.П. Типология деформаций профессионально-педагогической идентификации студентов младших курсов / Жанна Павловна Павлова // Вестник СГУТиКД. – 2011. – №1(15). – С. 79-82.

7. Руденский Е. В. Введение в виктимологию образования: схемы [Электронный ресурс] / Евгений Владимирович Руденский. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: http://www.portalus.ru/modules/psychology/rus_readme.php?archive&id=1270257391&start from&subaction=showfull&ucat.
8. Руденский Е. В. Психология ненормативного развития личности. Виктимологические основания психологической теории дефицитарной патологии развития личности / Е. В. Руденский. – Новосибирск: ГЦРО, 2000. – 178 с.
9. Сапего Е. И. Возможности когнитивного тренинга как средства профилактики учебно-профессиональных деформаций личности студентов / Екатерина Ивановна Сапего // Инновационные образовательные технологии. – 2013. – С. 69–73.
10. Юнг К.-Г. Психологические типы / [под ред. В. Зеленского]. – М.: Университетская книга, 1996. – 716 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ПРОЯВЛЕНИЙ ЛИЧНОСТНЫХ ДЕФОРМАЦИЙ

С. В. Березка

В статье проанализированы научные публикации и исследования с целью освещения теоретических подходов к классификации проявлений деформаций личности. Определены проявления деформаций в зависимости от вида деформаций: профессиональная, учебно-профессиональная, собственно личностная. Предложена типология деформированной личности. Рассмотрены характеристики психологического профиля каждого типа деформированной личности. Определены черты, присущие любому виду деформации.

Ключевые слова: личностные, профессиональные и учебно-профессиональные деформации; статусные, ролевые и проектные деформации; семифакторная модель типологии деформированной личности.

THEORETICAL APPROACHES TO CLASSIFICATION OF THE MANIFESTATIONS OF PERSONAL DEFORMATIONS

S. V. Berezka

The author of the article analyzes the scientific publications and researches with a view to highlight the theoretical approaches to the classification of manifestations of personality deformations. The manifestations of deformations are determined depending on the type of deformations: professional, educational and professional and proper personal. A typology of the deformed personality is offered. The characteristics of the psychological profile of each type of deformed personality are examined. The traits that are inherent to any kind of deformation are defined.

Keywords: *Personal, professional, and educational and professional deformations; status, role and design deformations; seven-factor model typology of the deformed personality.*

Березка Софія Вікторівна – асистент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: lichman_sonya@mail.ru

Berezka Sopiya Viktorivna – Assistant of the Department of Practical Psychology, State Higher Educational Institution «Donbass State Pedagogical University» (Sloviansk, Ukraine). E-mail: lichman_sonya@mail.ru

УДК 378.22.016:502/504:[613/614]

КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

М. М. Дяченко-Богун

Подальшого уточнення набула сутність поняття «готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до реалізації здоров'язбережувальних технологій у закладах освіти». Визначено критерії готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до реалізації здоров'язбережувальних технологій у закладах освіти, до яких віднесено мотиваційно-ціннісний; когнітивно-інформаційний; процесуально-діяльнісний; особистісно-сугестивний.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбережувальні технології, мотиваційно-ціннісний компонент готовності, когнітивно-інформаційний компонент готовності, особистісно-сугестивний компонент готовності, процесуально-діяльнісний компонент готовності.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. В умовах постіндустріального суспільства людина, її життя та здоров'я становлять найвищі людські цінності, адже саме вони є ключовим показником рівня цивілізованості суспільства, головним критерієм